

եւ Հաղկասանի մեծ քողերա (Քորբերոն ըստ Թաղիազեանցի) համաճարակի առևն այնավ անձնանութիւնն եւ Տարտարութիւն ցցց կու առաջ, որ Անդ վիական Տէրութիւննեն զ ովասանական թաղթ կ'ընտանի:

Կոր երեսնամեայ եւ աւելի պաշտօնավարութիւններէն յագնած, Տպիթ. Ա. Մանուկեանց ասրի մը յառաջ համարական տարվէ, կը ինդրէ իւր հանգստան թշակը. բայց Անդ վիական Տէրութիւնը տակաւան չ'ուզեր ընդունիլ անոր հրաժարականը, չկարենալը գտնել արժանաւոր յաջորդ՝ Մանուկեանցի պէս հաւատարիմ, Մանուկեանցի պէս ճարտար, Մանուկեանցի պէս գործառնայ, թափէս կը գրէ Պ. Հայկազոննի: Ի՞նչ մեծ պատիւ դպրուս Հայքիցն թէշութեան:

Տպիթ. Ա. Ա. Յովելէփեան, Պետական պաշտօններէն հրաժարական, անշուշտ բժշկական ասպարեզն ալ բորսութիւն քաշութիւն չ'են մասն եր, տակաւան երտարարութիւն, մասնաւոր ամսարի, իւր պաշտօնական դիմուր թողով, Թերեւսէփուզէ ալ ապատ բժշկութեամբ պարապիլ, գտնան իւր ծննդավայրը նակածաթ, եւ հնա իւր սիրելիներուոն եւ ազգակիցիներուոն մասիկ քիչ մ'առեն ալ աշխատի իւր հեգ եւ չուտ ազգին համար...: Եթէ այս է իւր նպատակը, ապա նա կարող է շանաբիր ըլլաւնոր կենդանութիւն մը տալու Կալկամայի Հայոց Սուրբ Սունդուռի վարժարանն որ իւր կրթութեան տառաջն որորանն եղած է, եւ նոր զարէ մը տալու Մորդուռի հեմատունն, որ երբեմ այնչափ երեւելի պատմական Հայերու մոյր ըլլալով, այսօք աւազ, անշուր եւ գրեթէ օտարացնեալ վիճակի մէջ կը գտնուի:

Տպիթ. Մանուկեանցի աղին բնաւորութիւնը, մարդասիրական եւ առանցն եւ բժշկական բարձր տալանդը, զգ կը պատմէ այսօք Հընդհանան համայն, մեծ դրաւական են եւ սրտիս մէջ այժմէն կը տանեն առ այս քաղցր յօյսեր:

Այս յօյսերով որորաւած, սիրով աշա կը ներկայացնեմ անոր պատիկը, զոր ինքն իսկ հաճած է յշել ինձ Պ. Հ. Հայկազունաց միջոցաւ. Ի՞նչ համակրել եւ պատկառել գէմք, ի՞նչ խոհուն ճակատ, ի՞նչ սիրուն զիմանքիւր, ախարի մը միայն բաւական է անոր տաղանդը գուշակելու, բժշկական մեծ կարուղութիւնն իմանալու եւ պրտիս աղնուութիւնն զգ պար:

Եր ապէ այն կրթական մեծ գործին, հայքիշները պարտաւոր են շատ մօտէն հսկելու եւ ակտոն վաստակելու, յշելով միշտ Տէքարթի

այն վաեմ եւ իորհրդաւոր խոպը, Si la lumière arrive un jour aux hommes, c'est de la mèdecine qu'elle viendra, "Ե՞ն երբէ մ-ըրէի լուսուրին մէջ օք, լուս բէժի՛-թէւէն զի՞ր ի՞ս անցու՞ն:

Տպ. ՎԱՀԱՐԱՄ ԹՈՐԻՈԽԵՒԽԱՆ

Աֆա

ՍԱՅԵՆԱԽՈՍԱԿԱՆ

ՊԲ. ԳԲ. ԽԸԼԽԹԵԽԵԽԸ ՀՀԱՑԿԱԿՈՒՆ ԱՅՊ.

ՊԲ. ԳԲ. ԽԸԼԽԹԵԽԵԽԸ ՀՀԱՑԿԱԿՈՒՆ ԱՅՊ. Խալաթեանցի վերջերս հրատակ աշանաւոր գործըն (սոսներէն, տ. թէրթի Մայիսի ծուշըն անոր հրատարակութիւններին) բայանակագունը համառատիւր յառաջ կը բերինք: Գործըն անունն է՝ Հայկական վեպը Պ. Խորենացւոց Հայոց պատմութեան մէջ: Փոք աղբիւներու քննութեան. Մասն Ա. Հետազոտութիւն. Մասն Բ. Աղբիւներու:

Մուս Ա:

1. Կերպարունիւն. (Էջ 1—36.) Կերպածութեան մէջ մանրամասն կը պատմնի նարենացւոց պատմութեան վրայ եղած քննութեանց եւ տար լեզուով եղած թարգմանութեանց պատմութիւնը՝ La-Croseէն սկսեալ մինչեւ պարօ: Կը յիշէ մէն մի քննադասի եղանակոց թիւնը՝ շւշանելով առանձնապէս La-Croseի, Gutschmiedի եւ Carrièreօի հետազոտութիւնները:

2. Կերպարունիւն (Էջ 37—46.) Այլ կը պարզէ Հայոց վեպի վրայ եղած օւսութափութիւնն, ուր մէծ տեղ կը գրաւէ Պ. Հմինի գործը. Տէղնակը մէջ կը սերէ հմինի քննութեան եղանակութիւնը՝ թուով 7, որով կը հասատէ պարապիլ ընդուռակ վեպի մի գոյսութիւնը Խորենացւոց պատմութեան մէջ: Աստ շեղնակը կը յիշէ նսեն իւր երկին բնու նոյութէ՝ հակառակ հմինի եւ այլոց ընդուռամբն՝ կը ստանձնէ ապացուցանել Հայոց ադյայն վեպ վայունիւնը (Էջ 42): Ապա մէջ կը սերէ այն բոլոր տեղերը Խորենացին, ուր Հայոց ազգ վեպի նկատմամբ կայ և եւ իշէ ցուցում, եւ կ'աշխատի պարզենաւու Խորենացւոց վիճական յատկանութիւնը (terminologie):

ՊԲ. Ա. Դիշութառական հապուսնձ. (Էջ 47—57.) Խորենացւոց պատմութեան կամ Պ. Գ. Գ. Թ. Ժ.) իւրեւ աղբիւր ցցց կու աս եւ-

**սեբիոսի Քրոնիկոնը, Սեբէոսի Անանունը եւ Սի-
սիսիանց սիրու:**

Գլ. Բ. Անանոս ի բայեւ Ը. քարո անվանեց
էրաբիւն (էջ 58—105.), Կափ կու տայ Անա-
նոսին կարճ բովանդակութիւնը. գրքին նկատ-
մամբ եղած զանազն ուսումնասիրութիւններ՝
կանգ. առնելով Ն. Մարի Տիեսազօտոթեան
վրայ՝ մէջ կը բերէ Մարի Հիմն եղանակու-
թիւններ և մանուշ Մարի հայ Անանոսի բուժեան
ամենահին իշխանակարգը կը Համարի գլնա-
չուն: Հեղինակին Անանոսի մինիւրը լուծենի
Համար կու տայ Հետեւեաւ Հիմն Հաստեն և.

կը պատասխանէ. 1. Ըստ ինքեան ի՞նչ կը ներկայացնէ Անանուն եւ ի՞նչ աղքիւրներէ և քառակիւրներէ ։

զուած. 2. Ի՞նչ է այս հատուածի նպատակը.
 3. Ինչո՞ւ միացած է Սեբէոսի պատմութեան հետ.
 4. Ե՞րբ է գրուած. 5. Ի՞նչ դիմում է մեզ

Հասիր հատուածը: Պատասխան — 1. Անառողը
մնացածին անվաւել գրութիւն մըն է, խմբա-

գրուած հետեւեալ աղբսիրներէ — Սեբէստ, Ս. Գիրք, Եւսեբիոս, Ագաթանգեղզա, Փաւատոս, յեղուական Համեմատոթեան վրայ Հինուած՝

մեծ նախութիւն կը գտնէ Սեբէստի պատմութեան հետ։ 2. Անանունի նպատակն է բարձրացնել օքառականին։ 3. Զարդ է մասն անձնական առաջնականութեան համար։

Ճրացնել զբագրատունիս: Յ. Քաջ ի լեզուական
մերձեցում՝ Անակուն ունի նաեւ ներքին աղերս
Անդէսոսի հետ, վերջինիս մեջ շատ են փառա-

ցիչ Սեբէսոսի պատմութեան պիտի միանար անոր
հետ. մոռացութեան մատնութելով հեղինակի ա-
նունը՝ մասց Անանուն։ 4. Ո՞ւ երբեք գաղ քան

կ. գարու վերջը, բան ժամանակը պէտք է որս-
նել լուրջը, գարու կեսին եւ թռետ. վերջին մէջերը:

5. Այս հատուածն հասեր է մեզ իւր սկզբնաշահան ձեւովք։ Խորենացի որ գրեր է իւր պատմութիւնն ըստ՝ դարու վերջին կամ թիւք սկիզբը,

սկսուեր է Անանունէն, եւ այս է խկապէն իւր
Մար-Աբաս-Կատինան:

Գլ. Գ. Հոյի եւ Բէյը պատրուղի եւ Հոյի անդամնես յօշբերներ (Էջ 106—125): Այս պատմութեան համար Խորենացին իր աղքիքը ցցու են որպատճ՝ Անսառոն, Փաւառոն, Կալիսիեն, Սկրեան, Անսամին Շքարկացի: Այս պատմութեան մէջ կա միան ապ. Քիովանն հետք

ԳԼ. Դ. Աբեմ (էջ 126—135): Այս
պատմութեան աղքիրներն են Դիոդոր Սկիփ-
լացի, Սեբեսա, Շիրակացի, Ղեւոնդ: Պատմու-
թեան նոնակէ գորկ է վիսական նկարագրէ:

Գլ. Ե. Արո, Քեվիէ (էջ 136—151.):
Խրա ազգեւր կը յիշէ Հեղմանակն Անառուն, Դիս-
դր, Կղզմէտ Աղեքսանդրացի, Փաւստու, եզ-
նիկ. Այս ազգեւրներու Հինան վրա Խորենացի
ստեղծեր է Արայի և Շամբրամի լիպանանու-
թիւնը, որ Նշանակու բնաւ չի կրեր ազգ. Վեպի
հետո:

Պ. Զ. Հ. Հայ կուսակիւր միւս Տիգրան
Ա. Բաբեռապահնեց Եւ Ազգաւունեց ծախուսը (Եջ 152
— 171.) : Ազգիւր այս մասի համար եղեր են իւ-
սեփական Քրթիկնելը, Պրկուսիս, Սուեդոսիս:
Եղբակացութիւնն նշնն է թէ պատմութիւնն
ծնունդ է խորենաց երեւակայութեան:

97. ს. სტერნის ნაკრძალის სა სპეციალური
(დ 172—200).: ყათაშვილების წერ ადგენერ

ծառայեր են Ս. Գիլք, Խամբարխոսի Քըոնիկըզը,
Ադամնդ եղոս, Սուեգոնիոս: Այս պատմութիւնը
կը ներկայացրնէ մեքենայօրէն ճարտարուած

դրաւագ (mosaik = խճանկար), ուր արտեստական ձեռով պացուած են տարբեր պատկերներ (շինուալի) այս պահուած

Ներու բեկորներ (Աշխալմեր) ըստ քննոց Ազգ Վեպ բնաւ չկայ այս քամածին պատմութեան մէջ՝
Գլ. Բ. Պահան (էջ 200—208.): Ազդիւր

այս մասին են՝ Ս. Գիւք, Յայտն. Յովհաննես, Եւսբ. Քինչ. Ադթանգ. Փիլին, Ա. Շիրակացի. և այլ բազմ հայության եւ ուղարկած պատճենները:

• Երևան բնակչութեան հաստատօծ եւ բաց ի պահանջան
չորս տողէն, որ կարող է արեւու ծագում յի-
շեցնող քնարերդական հաստուածիկ մ'ըլլալ

Հիւսեր է Խորենացին նմքը եւ գրեր Գողթան
երդչաց բերանը. Վիպական ոչ մի հետք:

235.) Աղբեկաներն Ագաթ. Փիլս, Փաւա-
տոս, Շիրակացի, Ղեւոնդ, Սեբէոս, Կալիխթենէս

Դիսն Կամփոս թէ երրուանդի անձն եւ թէ անորդ
վրայ պատմուած բոլոր դէպքերը մտացածին
են եւ նորինառ ու ճառատառածուն։ Առա մեա համա

Գ. Ճ. Արդարական Բ. 1. Արդարական եւ Ս-

Անգլական վարչութեանը (romanc): Ցայց են արուածի իրեւ աղքիւր Ս. Գիւբը, Պորկոպ, Կիսարացի (Հա. 236—272): Ա. ա. միասնականութիւնն եւ

բարեկ բողոքովին օտար շաբթառիթներէ, եւ ա-
րուեստականօրէն յերիւրած խորենացիէն եւ ազգ-
միասաննեուն մերաբուած։ Այս պատմու-

թեան մէջ մասնաւորապէս կը կենդրոնանաց չեղինակն եմթերի պատմութեան վրայ եւ

ԳԼ. ԺԱ. Արդաշ. Բ. 2. Գործունելիութեան
ու բորբոքութեան (էջ 273—301): Իրը
աղբեր յիշուած են՝ Ագաթ. Ա. Եփրակացի,
Կղեմս Եղեքանդրացի, Եւսեբ. Քրիկ. Լա-
րուբնա, Կալիսիթ. : Խորենացւոց պատմութեան
այս մասին մէջ յիշուած դիցարանական տեղեկու-
թիւնը ոչ մի նոր բան կը յաւելուն Ագաթան-
գելսի տուածին վրայ, եւ արդէն իւր բոլոր
նիթին անուած է Ագաթանց եղունք, միայն ա-
րիական դիբ եւ նոց պաշտամննք ստացեր են
հելլեն անուններ եւ պաշտօն: Ազգ. վիպս. բնաւ-
րածին չունի այս պատմութեան մէջ:

ԳԼ. ԺԱ. Արդաշ. Բ. 3. Հոռվայլուցոց Ալո-
ռաւեցած յարբերութեան ու մանը (էջ 302—
313): Պատմութեան աղբիւներն են Եւսեբ.
Եկղ. պտղ. Յովսեպոս, Ագաթն, Կալիսիթնէս:
Թէ Արտաշէսի Հոռվայլուցոց Հետ ունեցած
յարբերութիւնն եւ Թէ նորա Թաղման ստո-
րագրութիւնը ասեղծերէ ինքն խորենացի գրաւոր
բորբոքին անասան նիթերէ եւ ոչ մ եւ իցէ ազգ-
վասական նիթերէ Այս զինց վերջը կը յիշէ
Հերձնակը Նաեւ Մագիստրոսին աւանդուած՝ “Ո-
ուայ Բյան եւ եւ կը հարցնէ. ‘Նախ’ ուստի՞ յայսնի
է, թէ Մագիստրոսի ‘Արտաշէսն Պարթեն,
Հայոց Արտաշէս թն է, Հեղիսակը Կընդունի,
թէ Մագիստրոսի ‘Պարթեն Արտաշէս, պիտի
լինի պատմականն Արտաքիսա (18—35 յ. Ք.):
Երկրորդ այս հաստածն եւս պէտք չէ համարել
ազգ. վէպի մացորդ, այլ ժողովրդեան մէջ եղած
բազմաթիւ զրցիցերէն մին, զոր Մագիստրոս
տաղաչափեր եւ մեզ աւանդերէ է: Այս շրջուն
զրցիցերն ոչ մի աղբան ունին ազգ. վիպական
բանաստեղծութեան հետ:

ԳԼ. Ժ.Դ. Արտաշէս. (էջ 314—324): Աղբեր՝ Եղիկի, Առապելի ին Խմբարութիւնը:
Խնչպէս մինչեւ ցայծմ աւենուեցաւ՝ Խորենացին
իւր պատմութիւնն յերիւրեր է միայն գրաւոր
այլազն աղբիւներէ եւ ոչ երբեք ազգ. եր-
գերէ կամ մեջնեական պատմութիւններէ. Այնն
է ես ասու. միայն գրաւորի հետ նա օգտակեր է
այս դէպիս եւ բանաւոր աւենդութիւններէ:

ԳԼ. Ժ.Դ. Տորէ Անդիւ, Տրդու Բակրտու-
նուց, Վարդգէ և անու եւ Արքունուց առասպել-
ներ (էջ 325—339): Աղբեր՝ Հոմերոս, Եւ-
սեբ. Քրիկ. Եփրակացի, Կալիսիթնէս, Ս. Դիբը,
Ագաթն. Փատմոս, Ղազար Փար. Սեպէսոս: մէջ-
պէս միջու եւ աստ խորենացին հետո է իւր ցցը
տուած աղբիւներէն՝ ազգ. վէպ եւ կատնա:
իւր խկական աղբիւներն են յիշեալ գրաւոր

երկերն, որոնցմէ քաղեր է Խորենացի իւր նիւթն
եւ գրեր իւր քմահաճ պատմութիւնը:

ԵՎՐԻԱՅՆԱՌԻՆ (էջ 340—344) «Ա.Ժ.
ֆիփելով մեր ըսածները Հայոց վէպի հա-
մար Խորենացւոց կիրարկած աղբիւներու նկատ-
մամի՛ կը տեսնեմք, որ մեր պատմիչը բաւական
բազմաթիւ գրաւոր երկեր է ունեցեր իւր տրա-
մադրութեան տակ: Խակայն իւր նպատակաւոր
(tendenziös == կողմանակալ) աշխատութեան
համար զեր բարդը չէ յիշեր նոկ իւր յիշած-
ներէն (յայտնի աղբիւները) ունեն միայն ուղ-
զակի աղբան ունին Հայոց վէպի հետ, այս ինչ՝
միանեն, զոր խորենացին կը ներկայացնէ իրեւ-
աղբիւր ազգ. վէպի, Երեւակայական են: Վեր-
ջին անսականութեան անուած տակ ծածկած են
բազմաթիւ պայազան գրաւոր յիշատակարանը
(ծածկեալ աղբիւներ) թագիւնական եւ բնա-
գիր՝ Հայոց մատնագրութեան մէջ յայսնի
եւ: Դարէն մինչ Է՞՞ու, այս կարգին կը վերա-
բերին եւ քանի մի յանական աղբիւները, որոնց
ընագիրն կամ առաւել հաւանական է, թարգ-
մանութիւնը յայսնի եր Խորենացւոյն: Երեւա-
կայական աղբիւներուն կը պատկանին — Մար-
քարաս - կատնա, Աբիւղենոս, Աւղիւր, Պարսց
մատեանիք, Հայոց վէպ... (թուով 13):

Դածէեալ՝ բայց խկական աղբիւներն
են: Գիլը. Ցայտութիւն Եղիկ՝ Եւսեբ.
Քննկ Սերենու Լեռնադու... (թուով 24):
Խորենացւոց խկական աղբիւները մատ-
նահիշ ընելլով, կարծեմ, բաւական պարզուե-
ցաւ իւր պատմութեան ուսումնասիրութեան
գլխաւոր Հարցիրէն՝ Հայոց պատմագրի՝ պայպէս
կորուան վիպական նիթիր (suject) հնանացու-
թեալ (Selbstständigkeit) աստիճանը, եւ միան-
գաման անոր որդինահաստատութիւնը եւ իրեւեւ աղ-
գային վէպ՝ խերեւունութիւնը (Echtheit):

Ցենով նոյն աղբիւներու վրայ՝ մենք
կարող ենք որոշել եւ Հայոց Պատմութեան
խմբարութեան խռնաւէլ: Հիմնելով հետա-
զուութեան վրայ՝ Խորենացւոց Պատմութեան
ժամանակ կը նեղունիք Է՞՞ու, դարու վերջը եւ
մինչեւ իսկ Բյան՝ սկիզբն, յամենայն դէպս հա-
զիւ կրնայ այս ժամանակամիջոցէն յառաջ ըլլալ:
Եւ ժամանակի առաւել ձիգ որոշեն, ինպէս եւ
“Հայոց Պատմութեան, հեղիսնակի առեղ-
ծուածական անձնաւորութիւնը կը յուսամ պար-
զել երկիս յաջորդ հատորի մէջ:”

Formal β:

Գլուխի թ. , մասը կը պարունակէ խորենացւոյ պատմով թե ան քննութեան ենթարկած գլուխութեան բնագիրն, որուն հետ՝ համեմատութեան համար, դրուած են իրը աղքիր ընդունած երկերու համապատասխան հատուածներու բնագրերը : Ընդ ամեն՝ 80 էջ :

10

*Ժագումն հայ տառից, զրից Դր. Ն. Տաղաւարեան. Վիեննա,
Մարտ. տպ. 80 1895, էլ 40-1. Գիշ 2 Ֆո.*

Հայ գրերու գիւտը՝ գննէ ունէ իւ հասդին
Նկատմամբ, որչափ եւ գրուած ըլլայ, միշտ ան-
ծանօթ պիտի մայ ըստ ծագման: Մեր հայ պատ-
մագիւները — կնանք ամենայն ապահովու-
թեամբ ըսել — ինդիրը լուսաւոր ներկայա-
ցոցած չեն: Մ. Խորենացին, Փարաեցին, Վար-
դան Պատմիք եւ այլք, իւրաքանչիւր ունի իւր
տեսութիւններ, թէ Նշանաքար ծագման, թէ
Թուոցն, եւ թէ Գիւտիք այլեւայ պարագաներու
Նկատմամբ: Առաջնին՝ “Հարազապատում” կը
գտանայ, եւ աստուածային ներշնչութիւն կու-
տայ, չնն ուր բնաւ կարեւոր չէ. այս կը հաս-
կնանք՝ քանի որ ամէն ազգ ընդհանրապէս իւր
գիրն “աստուածներէն”, առած ըլլայն գաղա-
փարը կը գուռէ, եւ շատ անգամ՝ “ուուրը վե-
րացիւրը կը տրուի ազգային քահանութեան
յառաջացոց ըներու: Այս կը մեկնոի միայն
ժամանակն հոգւոյն համեմատ: Բայց չէին կնարը
խի այլազգ ընել, քանի որ ամէն զրոյ զարե-
րով ու գարերով հևուու է այն գիւտի ժամա-
նակն, եւ ընդ ազօտ հասած է իրենց՝ յիշա-
տակը, շատ անգամ միայն ժողովրդական աւ-
անսութեան:

Գալովմերինդրին՝ զարտուղութիւնմ' ունի
թերեւս կորիւն, իբր ժամանակակից աշակերտ
Մհերուայի, ինչպէս կը համարուեր ցարդ։ Բայց

— չնկը տառամիր ըսելու — ժամանակիս
յառաջնազգաց քննութիւնները շափելի ապա-
ցնուեր պիտի շնանակարաբեն արդեօք՝ թէ
Կորիւնն ալ Տերուովն ժամանակից գնել (ու-
րեմն և 40(=425) անհնարին է: Ո՞վ գիտէ:
Անդուուն է եւ խիստափառ այս կարծիքը, սա-
կայն արդի պատճեններուենան առջեւ միշտ
կրնայ կարծիք մը համարուի:

Նթէ լուսաւոր համարուէր կրիդինի, Մ
Խորենացւոյ եւ այլց հաստատածները, Փարպե-
ցին, Վարդան Պատմիչ, Ասովիկ եւ յաջորդք
Հարկ պիտի շտեմենին իրենց նախորդաց կար-
ծիների իր կարծէք յառաջ բերել, եւ իրենց
Կողմանէ բարք մը նեթաւոր թիւներ բարգել,
որով՝ բնակին, իր նախարար գժաւարակների
գոտանալու կերպարաններ առաւ, քան լուսաւոր
մեխութիւն: Աւելի յառաջ երթակը: Եթի պատ-
մագրաց այլիւայլ վկայութիւններն համեմա-
տելին ետքը՝ իրենց տարակցաններն յարգելով
հանդերձ, կրնանք ըսկել թէ կան ինչ նշէ Խոն-
դիրներ, որոնց վրաց այսօր՝ գարերէ վլրջը, ու-
նինք մենք — իրենց յաջորդները — առելի
որոց գաղափար, քան զոր երբեմ ունեցած են
իրեկի: Բայց յայս խոստապահանջ ըլլալ հարկ
չէ: Համոզաւած ենք թէ ըսկա ներ իրենց կարե-
լին, եւ աւելին ընկերու ձեռնահաւաքին, քամի որ
ըսկենին իրենց ձեռքն այն միջոցները, զօր իննե-
տանենդրդ գարը մասամբ արարած է մեր ձեռքը:
այսնինք համեմատական զիստթիւնք:

Այս մեր յառաջաբանութենէն յայսնի է
թէ գործնական եղանակցութիւններ պահի ջա-
նանք Հանել: Բոլորովին անհիմ համարելու ներ-
Մ: Խորենաց այն աւանդածը՝ զգ Պրոֆ. Գրի-
շիւլէր այնպէս խնամվէ ընդդրկած է, թէ
Հայերը գրի գիտէն յատաջ պարսիկ կամ
պահաւա գրերով Հայերէն մատաններ կը գրէ-
լիս, եւ թէ յայս ձայնաւորաց պահանձնիւրո-
ւացնեն Համար, Մերուց սեխանէ ոչ ի բուն
եղանակ եւ ոչ յարթնութեան տեսիլ, այլ ի սրանի
գործարանի երեւութացեալ Հոգու ցն աշաց՝ թամ-
ճեռին աջը, գրելով ի վերց վիմ Ա, Ե, Է, Ը,
Ի, Ո, Ֆ... եւ ոչ միայն երեւութացու, այլ եւ
Հանգամանք ամենայինին որպէս յաման ինչ է
միւս նորա հաւաքեցաւ: (Խորեն. Գ, ԾԳ:)
Անհնարին է Հայերէն լիցուն աւանց ձայնաւոր-
ւանածէ, վասն ի բաղադայններու կրկնածեն
եւ յաճախութենեն ինյու կոտ տայ Հայերէնն իր-
ների բառական լիցուն եւ ոչ սեմական: Օրի-
նակ, կուտէ ի համար այս անհնարին է Հայերէնն իր-
ների բառական լիցուն եւ ոչ սեմական:

տիվ, ուրաքանչ եւն եւն բառերը գրել առանց ձայնաւորի . . . :

Սնուրանալիք ենթադրենք Խորենացւոյն այս Խոսքը՝ թէ Հայերը՝ “պարսկականաւն վարեին գրով” (Գլ. ԴՐ.) այսպէս որ “մինչեւ զնաց Մեսրոպ յարգանական գրանէն ոչ զաք ի ճարտարաց գտանէր անդ ի գոլուց” . ասկայն այս պարսկերէն գիրը¹ կը գործածէին, ոչ թէ Հայերէն գրելու, ինչպէս աղօքարար կը համարուի, այլ պարսկերէն գրելու: Գեղեցիկ կը գրէ Պրոփ. Հերուժման իւր Հայերէն նոր քերականութեան մէջ (էջ 12). “Հայերէն պրոդրեն գիրտէն յառաջ ի Հայաստան գործածիկան գիրն էր պահաւ գիրը (զրո Մ. Խորենացի պարզապէս “պարսկական, կանուանու”) որով բնական է, ու նև հոյերէն, այլ ուրութեն իւ հէեւն: Եթէ իրաւունք ունի մեծանուն պարփենորը, դիրաս կը հեւրոտի այն կարծիք թէ գրելու գիւտէն յառաջ ունեցած ըլլանի հայ գրականութիւն², եւ թէպէտ դմ. Տաղաւարեան “գրականութեան մասին, կըսէ, չոնիմք գեն ի ձեռնին խօսուն ապացոյներ, այսինքն այն գրականութեան մասցովներ, սակայն տրամաբանութիւն ստիպէ զնեզ հաւատալ նորա գցութեան.” (Ծագ. Հայտարկ, էջ 8.) խոկ Գէ ուրամբնունինէն կը ստիպէ զնեզ որ առաջ մայ շնչերէ քարձացներէ: “Հայերի հին, հեթանոսական գիր եւ գրականութիւն անևնալը գուր է գալիս՝ կըսէ իրաւամբ Գ. Տ. Պ. (Աւագան ամ. 1896 Յանուար, էջ 31) մեր ազգահրութեանը, ցոյս մէ մեր մասփառութիւնը, զնումէ մէզ հին լուսուորեալ եւ քաղաքակիրթ ազգերի շարքը: Մինչեւու պատմունք նշարդունիւնը բնորդուն այլ իշտարանն անէն:

Կնքնին կինայ դմ. Տաղաւարեանի այն ենթադրութիւնը, որով (էջ 29) գեղեցիկ բայց — քմանին պատճառ կը արտաւ Մեսրոպայ, յԱնորին հանապարհորդութեան, իւր թէ կուսանուուչ բարձած գրերուն գնէն մէկ օրինակը զրցից ազգաց բով գտնելու եւ իմնանալու թէ պակասեալ գրերու տեղ ինչ կը գործածէին նախնիք. «Եւ նոցա բով եւս հայ մատեան չգ մենելով՝ մատեց, չորսիւն Աստուծոյ, պայտաւուն բերեն դրացի այսունիւնն իւր ունենելու,

¹ Որ աւելիք բրաւենէն, ուղարկունքն իմաստն ունի նիւթան նախանգրել:

² Մենց պարզաբանի կը թուի Մարգարիթ ըստնէ Բ. D. M. G. (Համ. 49, IV, էջ 657.) “Հայ մէ մասփառութեանակը, իւր երգը Սրբութեան պակերը (πανοίρια, ἰστορία) գրան է, զոր կը միասնակէ Պլուտարքու (Plut. Crass. 33), սակայն մատ դնելու է, թէ հայու մէ հոյերէն գրան այսունիւնն իւր ունենելու.”

այս երկրորդ մասն էր Ճանապարհորդութեան բուն նպատակը, եւ ոչ առաջն ինթադրականը:

Չի կրնար տարակուսուիլ թէ Մեսրոպ իրապէս ազգ այն գրականութեան սկիզբ գնել ուղեց. ուստի եւ Խորհեցաւ հայ գրեր գտնել. եւ Դմ. Տաղաւարեան համառօս գրութեան մը մէջ ամփոփած է այս գիւտան նկատմամբ եղած տեսութիւնները, եւ ամբողջն համառօս հա- տուածիններու բաժնելով ինդիրն աւելի պայ- տառ կը ցոցցնէն, քան եթէ ստուար գրքեր ու յօդուածներ գրողներն, որոնք աւելի հասեր յօդիթած են ինդիրը մանուածապատ խօսքերով ու անտութիւններով երկարելով, քան լուսաւոր մէկն թիւններ ատալզ: Բայց, ի հակառակին աւ, կը ստիպումիք ըսել, թէ այսախ գրքեր ու յօդուածներ գրուելուն եաըք Դմ. Տաղաւարեանի գիրքն աւելի ստոց եղանակով մետք յան- գելու էր, որ կժբախտաբանեանց եղած չէ:

Եներ կանար մեր հաւանութիւնը տալ Դոկտորին թէ մեր գրերն իրենց ձեւերով, անուամբ եւ հնամար սեմանամին կը մերձնան, ուստի եւ մենք կ'նոգունիմք այդ նունդիւն. (էջ 23.) աւելի ապահով եւ ակնյանին են Հերու- սանի իւ գարսահուղենի մեսութիւններն, ի Zeitschrift der deutschen Morgenl. Gesellsch. (Հաստոր, 30, էջ 53—80), ուր յառաջ կը բե- րուի յունաբէն եւ հայերէն նշանագրերու հա- մեմատութիւնը, եւ թէպէտ դմ. Տաղաւարեան իւր գրերն վերը “Օսարագիդ հեղնակեր” ա- նուամբ կը միշտ այս փոքրիկ երկը, եւ իւր գրք- ին մէջ (էջ 21) այս երկու գիտնականաց ա- նուններու յիշատակութիւն իւ ըլլայ, բայց կը ստիպումիք ըսելու թէ հեղնակեր գտուարին է թէ տեսած ըլլայ այս գերմանանան երկա- միտութիւնը, եթէ այս, այն ժամանակ աւելի եւս զարմանք կը պատճառ է թէ ինչպէս ձեւերու նշունթիւնը տեսնելուն վլրջ, ինայ տարակու- տուիլ գոնէ տառ երու մեծադյն մասին, յունա- րէն ծագում ունենալուն վլրյա:

Պարզ համեմատութիւն մը բաւական է ինդիրն անհներեւ ցոցցնելու. ուստի եւ կը շա- րենք նախ յունաբէն պարունակը, եւ ի համե- մատութիւն հայ նշանագրերը՝ կը գնենք:

A	B	G	D	E	Z	H	Θ	I	K
Ա	Բ	Գ	Դ	Ե	Զ	Հ	Թ	Ի	Կ
Ա	Բ	Գ	Դ	Ե	Զ	Հ	Թ	Ի	Կ
A	M	N	Z	O	P	R	S		
Հ	Ձ	Ղ	Շ	Ն	Ը	Ա	Չ	Ռ	Վ
T	Y	Փ	X	Վ	Ջ				
Տ	Ր	Ժ	Ի	Փ	Ք	+	↔		

Ուրեմն ունինք հայերէն 36 գիր. 22ը
(զլսակիր գրուածնիւրը) Հցիդ կը համապատաս-
խաննեն յունարէն գրիրու, թէ իրենց ձեւով
(քիչ մի եսպը), թէ իրենց հնամակ եւ թէ
իրենց զիրագով՝¹ խնամի ե արդ թէ իրեն նմա-
ռութիւնն կայ այս ձեւերու մէջ. առ այս՝ իթէ
արդի տապարութեան ձեւաւորեալ տառերն
անունք, ըստական է թէ կասկած մը շիրօնէ մեր
տեսութիւնը. բայց հարեւանցից յիշենք թէ 14
դար յառաջ եւ այս՝ նոր դանուած տառեր, չե՛ն
կրնար այսօրւան ունեցած գեղեցիկ ձեւն ունե-
նալ; ուետք է ինդիրն լուսաւորութեանը համար
չին ձեւերը նկատողութեան աւնուլ, կը ներ-
կայացըննք Հոս տախանկ մը, որուն առաջն
տուն է Գարտհառազնի ձեւած հնադիտական
ձեւը, իսկ 5րորդ (4րորդ և 3րորդ)
շարքին է հայ գրերու նախկին ձեւը. միջին 2րորդ,
3րորդ եւ ըստ մասին 4րորդ շարքը փոխանցու-
թեան միջնորդն է, որ եթէ ոչ ամրողապէէն
գտնէ մեծաւ մասօմբ լուսաւոր ցցց կու տայ
անցման եւ ձեւաւորման գործողութիւնը:

“եստեղ զիշանագիրս մեր իբրայիւել . . .
դդիրն . . բաւական որոշ ապացոյց է կիրապա-
ճեւելու բառը . յունարեն գրեթե փոխօնելով ու-
նեաւորելով տուած է Հունանոս Մերօպայ-
ձեաբք հայերեն գրեթե ցանկը, զար- կարելու-
է — “փոխագրած է Մերսուս հայերն ամեռ-
ժայք ըստ անսայթաքութեան սիրուայից
հելենացուն (Անդ.)”

նթէ 22ին ծագումը կրցաւ ապացուցողի
— յունաբէն ծագումը ընտոնողներն այս 22ին
Նկատմամբ աւելի ապացուցի չեն կարուիր. —
կը մայ խնդիրը թե մաքցեալ 14 նշանակթիւն
ուստի աւնուած են: Հո՞ն է բառ մեզ կնձիռն եւ
Մերոպայ իրական արդիւնքը: 14 դրեմն են
Եւ Ֆ, Եւ Խ, Եւ Կ, Եւ Տ, Եւ Ա, Եւ Ց, Եւ Չ, Եւ Շ Եւ Ք
Հանենք Զ եւ Հ գրերը (տես մեր ատամակը),
որոնք գրի պատմութեան մեջ ունին իրենց ներ-
կայացոցիշները, մաքցեալ 12ը կարծուածին
չափ չունին այցաթենելի գժուարութիւններ, զո-
րոսկ լուծելու համար հարկադրուելու երկնից
զօրութիւններն ի հանդես իշեցնել Մերոպա,
ինչպէս ըստ Է Խորենացի նշաննես ո գիրը կը
պատմեանայ մեր ատամակին մէջ, եւ պայմա-
նագրական ձեւ մըն է, ըստ որում է մանակդի թ
թաւ զիրն իրը լվրկը կամ աւելի ճշգր, իրը
և այլ հնարքուած է: Իին եւ թիւ տարբեր հըս-
ման օրինակ են բողոք հներուառական հին լե-
զունները, (տես նշանքս նոր լեզուներէն անդղի-
երէնն եւն եւն) և հարկ էր որ Մերոպա ասոր
ալ գարման տանէր, վասն զի հայերէնը ցայսօր
իսկ ճշգրի կը պահէ ըի եւ ոի հնշմանց տար-
բերութիւնը:¹

Ղի եւ զի (օր է լինի թաւը եւ ոչ
“փշտիկառը, և” կամին երեւոյթը նոր բան չէ.
ըստ որում զատ է պարզ և եւ սիստու լ ։ Ն
անուանուածը: Համեմատէ լիչաց կակող լը
եւ կոկորդական կամ “կարծր” լը, որում կը
համեմատի ուսուերէն Անք: Եթզ յաւական Փի-
լեռուոչը նախնիք Փիխպատ կը գրէին, եր-
բեք Փիշիսպատ չէն կարգար, նյուին կը թո-
ժուրաք կամ “ըրօսակլրը երաւառչէմ կը գրէին,
բայց երբեք երաւաչէմ չէն կարգար.
Ղի այժմեան արտարերթ թիւնը գործ չունի
նախնեաց հնչման հետ: Եւ որ մտադրութեան
արժանիք է, և եւ լ երբեք թարգմանութեանց
մեջ սիրառ միտանակած էնն. եմէկ կան ուշա-

¹ Φεβ. ἡμέρας τοῦ Πν. Κήθιστα ψήφην ἔπειτα, ζωωσαντούλη
προεγκάμησεν καὶ πέπλον. Λαζ (ζήτηται εἰς λαρήν), μέκοντι διφτέρει την
ζωήν την 12, 20, 21, 62 καὶ 63 (τίτλοι) μεταποτίσεις, οἵ τινες φύσισται μεταποτίσεις (περιπλόκοι τοις = α.). *Φεβρουαρίου (τοῦ οὐρανοῦ πραγμάτων θεωρίας)
τριημέρη την τέσσερας μηνὸς τορρέα.

א.ג.ג.ק.ל.	ב	ג.ג.ג.ג.ג.
ב.ב.ב.ב.ב.	ג	ו.ו.ו.ו.ו.
ג.ג.ג.ג.ג.	ד	נ.נ.נ.נ.נ.
ד.ד.ד.ד.ד.	ה	ה.ה.ה.ה.
ה.ה.ה.ה.ה.	ו	ו.ו.ו.ו.ו.
ו.ו.ו.ו.ו.	ז	כ.כ.כ.כ.כ.
כ.כ.כ.כ.כ.	ח	ע.ע.ע.ע.ע.
ע.ע.ע.ע.ע.	ט	צ.צ.צ.צ.צ.
צ.צ.צ.צ.צ.	י	ע.ע.ע.ע.ע.
ע.ע.ע.ע.ע.	כ	ת.ת.ת.ת.ת.
ת.ת.ת.ת.ת.	ל	ל.ל.ל.ל.ל.
ל.ל.ל.ל.ל.	מ	מ.מ.מ.מ.מ.
מ.מ.מ.מ.מ.	ס	ס.ס.ס.ס.ס.
ס.ס.ס.ס.ס.	ע	ע.ע.ע.ע.ע.

Այս տախտակին մէջէն ի բաց առնելու է
Զ եւ Ա ռ Պ. որոնք կը պահսին յանաբէնի.
մէնք կցեցինք մեր տախտակին, վասն զի հին
ձեւերը գտնուած են:

1 Կարեւորութիւն չենք տար սյն նորագիւտ կարծեաց, որով հայերէն տառերու յունարէն շարքը նախնական տառաւ։ Եթե ուժ կը պահանձ

քեր կամ ձեռադիր ընդօրինակողներու անուշադրութեամբ յառաջ եկած են կամ ոգիսութեամբը: Սանսկրիտ լեզուն ալ միշտ երկու ներու (ल և ल) տարրերութիւնը պահած է: «Կարս्त्रै է, կ'ըսէ Բոպු, (Sanskrit. gram. 1868. Դասպար. էջ 1—2 **ծանօթ.) այս ըն վեդական նշանագիրը», որուն ձեւը սովորական ըն է ապէս տարրեր չէ, պարզապէս ատամական ըն այլասերած լին՝ եւ գործարնաւոր լին մէջ եղած գրաւոր զանազանութիւնը պահելու համար է: Նշն է մեր լի եւ վի տարրերութիւնը, երկուն ալ 1 այսուն. մայն ոչ զուաւ լին թաւն է, եւ եթէ այսոր լուր կ'արտաբերուի չը, բացարձակ անննդունելի է այս գաղափարը թէ հյայերէն լը նշնութեամբ արար. չ զրի եւ յն շի հնշումն ունենար. եւ զայս կը պաշտպանէք Հ. Բ. Արգիտեան մը (ա. «Բազմակից», 1889 էջ 35): — Ալ ման ուրեմն ը, ժ, ն, ծ, չ, չ, չ, չ, չ, զ, գ, որնց համար պարսկեւնէ, կամ ասորերնէն կամ նյոյ իսկ իւր մուաց ճարուարութենէն առանձինն ձեւեր յարմարցցած է Մերով:

Բայց մինչեւ հիմայ տրուած մեխութիւնը թէ ժ = պարսից յն ըլլայ, Շ = պարսից Շ եւ եւն, շատ անհաւանական է. լաւագյուն է դիտալ թէ Հարկաւ լեցուի մը գրերուն վրայէն «Կիրապաձեւուած», են, բայց որ լեզուն եւ որ գրերէն, նորանոր ենթադրութեանց մէջ գլորելու տեղ՝ իբր դասուիա անկեղծ՝ Ու էւ ուն, մը տալու շնկ գանդաղիր: Ամէն ինդիր լուելուզելը, վրիպէլու վասանցն շատ հեռու չէ:

Ցարդ շառածներէն շատուրը նոր կարծիք չն։ Երկու կողմէ բաժնուած կուսակցութիւններէն (հյայերէն գրերու սեմական եւ կամ յունական ծագուած ունենալը պաշտպաններէն) թէ ո՞ն իրաւունք ունի, կրնայ լեզուած էս ընթերցոց գուշակի: Այս ընդհանուր սեմունդներունէն, որ ըստ բաւականի կը լուսաւորէ, կարծնէք, դր. Տաղաւարեանն երկասիրութիւնը, մասնաւորենք մեր տեսութիւնը վերջուս վայ:

Ցիշեցնիք վերը թէ Դր. Տաղաւ. Համառաւոս տեսութեամ մը մէջ ամփոփեց հյա նշա-

նակրերու գիւտու պատմութիւնը, սակայն ունի շատ մը կ'ետք, որ շատ վիճելի են եւ անհաւական:

Իրաւունք ունի հեղինակն երբ կ'ըսէ թէ «Դանիէլի յանձնածն ցանկ Մ'էր տառից եւ անբաւական ցանկ մը», (էջ 14.) բայց անհաւանական է այս հետեւեալ պարմերութիւնը: «Կարստը է իսկ թէ նաև Մ'եռուոց վիտագորինեամբ եւ վլուերի փորձեց մը եւ նոյն գրերու աւելի մեղմ կամ խիստ արժէքներ (այսինքն՝ Ծնուռմ) տալ, եւ թէ մը գոցէ մեր երգեցիկ ինչ նուշնաներ եւ խաղեր, որոց արժէքն անծանօթ են մզ, այդ ժամանակէն մնացած ըլլան.» (էջ 16, Հմտն. նոյնպէս էջ 25, տող 8—18, եւ էջ 29, ժԴ Համար:.) Այս — ձրի նվթադրութիւնն հնարաւորութեան ասհմանն իսկ շատ հեռու է, քափի որ մեծ ու միջակ երկաթագիր եւ անցման գրերու մէջ՝ որ կը հասնին մնչեւ 8որու գոր, ոչ խաղերու հետքեր կան եւ ոչ «երգեցիկ», որիշ նշաններու: Նշնպէս անշնդունելի կը համարինք հեղինակն (էջ 21) ըսածը, թէ «Մերով զդուած գիր, սյլ բարձի թողի եղած անձնավճ հնութիւն մը երեւաւ հանեց, եւ ոչ թէ նոր մը սանդղեցց:» Հեղինակն կ'ընդունի հյա գրերու համար սեմական ծագուած (էջ 22): Պատմանը. ունիթիք եղեր՝ ըստ հեղինակին՝ «սեմական արմատներ», (Անդ:.) Այս պատմառը հովը կը տանի, եթէ հեղինակին ըսնեն թէ ի զար է սեմական արմատներ որոնել հյայերէնի մէջ. վասն զի եղածներու իսկ սեմական որմաններ չեն, այլ ուղարկի փոխութեալ բառեր: Իսկ լեզուապիտական խաղեր պէտք է անուանել ուորդ եւ նուս բառերուն համար ըսածը (էջ 22—23). Վասն զի ասոնք ոչնչէ կը լուսոցնեն, մինչեւ սեմականի կատար կը հաստատն մեր ըսածը թէ նշնութեամբ առ առնուած են հյայերէնի մէջ, ինչպէս փոխ առաջ ենք ուրիշ հազարաւոր բառեր ի Պարսից, ի Յունաց, յԱսորոց եւ նյոն իսկ քանի մը համար լատիներէնէ: Մեր ըսածը թող հաստատէ համեմատութիւնը. քուրմ = ասոր. յօօօ, երբ. ՔՄՐ. (այս եւ Lagarde, Armenische Studien, 2386) ասոր = ասոր. Խառօ = մաքսա, (Fr. Müller's Sitzungsber. 41) արամ. ԸՆ, արամ. ԱԿՏ (Lag. Անդ, 1462).

Էջ 24 զրուած համեմատական ցանկին համար գիսել կու տանք, թէ իւր յունալըն արտաբերութիւնն ընդունելի չէ բաւար այսպիսի հեղինական հետազոտութեանց մէջ: Ճին Յոյներն զի երեք վիճել պատմասանած չեն, այլ թէրու (թէրա), զիթա = զէտա, իթա = էտա (էտա).

իաթա == պիտի ըլլայ իր(վ)տա (նար), քարթա == կապատ. թան (շ) == պիտի ըլլայ տաւ. եւ ն եւն:

բացարձակ ս' լ' ո', մին է մեր պատառ-իանը որ, Հեղինակին հետեւեալ կարծեաց. էջ 34—35 կըսէ. “Կորիւն թուի թէ հայ գրե-րուն զանազան դասակարգերն կը թաւէ զնըր-բագյին, պատիքն է եւ չ եւ այլն:” Կորբագյն ըսելով կիմացուն տար քերականներուն տուու-ըսածներն, պատիքն թ, է, ուրեմն ո, ո, { (կար-գար ք թ, ե, կե). “Կարմ եւ երկար սուելով՝ կախ-արկէ իրարէ աւելի կամ իխտ նշնաւեսակ հնչում տնեցող գերին, որպէս թ, պ, փ — դ, ա, թ — եւ եւն, (Անդ).” “Կարմ եւ երկար, միայն ճայնաւորաց համար կը դործածուի եւ ոչ բաղադայններու. իսկ եթէ վերնոց ու-զնիք մերձեցնել, հարկ է երկար (կամ ստուար) ըսելով թաւ գրերն իմանալ, որ նն թ, պ, ժ, +, իսկ կարմ կը նշնանայ այն ատն նուրբերու. հետ-իսկ առանձինն եւ կրինաւորին նկատմամբ բասին մէջ կարելի բարձունք տալ Պր. Ճե-ղնակին, իթէ երկարաբաններու ուի ու իւ եւն, վրայ չէ խօսքը: Բայց բոլորովին ժամանին կար-ծիք է (թէ պէտ հեղնակն իսկ “Վճռական, չի համարիլ”) Նրբագյն ըսելով “Նոտր, գրերն իմանայ, ” զիկարմն եւ զերկարն սուելով նման-օրինակ երկու դասակարգ գրեր, երկար ու կարմ իրենց հասակաւ, եւ առանձին ու կրինաւոր ըսելով՝ կամ ակնարկել թէ ոչ միայն այդ գրերու առանձին ձեւերն գեց, այլ եւ նոցա երկու առ երկու մայեցալներն, որպէս ի՛, չի չի, մէ, ի եւ եւն: Հարկ չենք առնենք այս քմահաճոցից առջև կանալ առնուլ, քանի որ այս ձեւերէն շասեն հազիւնոր պակասթեան գիւտեր են, իսկ ամակ չեղագիր մէջ առ հա-մասառթեան: Եւ Մերորպայ ժամանակ եր-կար, կարմ, առանձին, մացեալ եւն գրերու՝ ըստ Պր. Հեղինակի ըմբռանած տեսութեան, տար-բերութիւն չկար, վասն զի հին երկամագիր ձեւ-ապիր կրնան Պր. Տաղաւարեանին վկայել: թէ ամէն զրի մեծութիւնն ու համարկ նշն եր, եւ նոր գիր ըսուածին գիւտը դարերով հեռու է մերորպեան գրի գիւտի ժամանակէն:

Հասակն մեր տեսութեան վերջու:

Դ՞ Տաղաւարեան իւր գիւտը մէջ ունի զիւաւոր եւ երկրորդական ինդիիներու խառ-նուրդ մը, քանի մը սուր պիտարկութիւններու որ շատ ճշմարտումն կ' կրնեան առաջն նայուած-քով, քանի որ վկայութիւններով գիւտաց է համեմել իւր գրութիւնը. բայց նոր եւ վերջ-

նական վայրի մը հազիւ թէ գտանք 40 էջ տե-տրակին մէջ:

Եթէ ինչպէս վերն ակնարկեցնիք, հին ծանօթ մատենագրաց խօսքերով մէկնել ուղեկոք հայ գրերու գիւտին պատմութիւնը, (օրուն Faulmann գիտմամիք թէ ակամայ՝ “Վիպասանու-թիւն, անունը կու ասյ) հետեւեալ եղարկա-ցութեան կը հասնիք:

Ա. Մերորպէն յառաջ պարսկերէն կամ հայ գրով հոյ գրականութիւն ըստնիք:

Բ. Եթէ պարսկերէն գրով ունեցած ներ պարսկերէն գրուածներ, առ մեզ հասած չեն:

Գ. Մերորպէն յառաջ Դանիէլ անուն ասորի մը փորձած է գրեր տալ Հայոց, ինչպէս ցարդ կը համարուէր թէ Մերորպ տուած ըլլայ Արաց եւ Աղուանից ազգային գրեր. (ուր ընդ-հակառակն նորագյն հետազտիներ կը կար-ծին թէ Վրացիք ալ Հայոց պէս ի Յունաց առած ըլլան իրենց գրերը. այն տարբարութեամբ որ Հայերն իրենց հնարան գրերն աւելցուցած են յունարկն այրարկներն մէջ — բարդովին ըստ կամի զերեւելով, իսկ Վրացիք իրենց այբու-բենին վերջը աւելցուցած են:)

Դ. Մերորպ յունարկնի վրայէն Հռոփա-նոսի օգնութեամբ “կերպածեած, է հայ նշա-նագրերը. իսկ բուն հայկական հնչման կարե-ռները նշնպէս յարմարագրած է պարսիներէ, ասորներէ առներով եւ կամ նշյն իսկ միքնին հնարելով:

Ե. Եթէ բաւական չեն ցայսվայր ըսուած-ներն չից գրերու յունական ծոգում ունենա-լուն, թող սկզբն ընդունի թէ տառ բաւական պատճեռ նախագամ կամամենք ըստ է Մերորպ ասորներէնի կամ ուրիշ սեմա-կան լեզուի մը՝ պակասը ըստընելու նպատակաւ, — կնայ ըսուիլ թէ Հոյ Գրեն ըստ Գեձի հասի յանուան եւ ըստ Քուրոսոյն հասի սեմական ծաբում ունին. բայց այս տարբերութեամբ, որ յունա-կան ծագում ունենալի ապացուցուած կը հա-մարիք՝ համեմատական օրինակներով, իսկ սեմա-կան ծագումը հաստատելու համար ձրի ենթա-դրութեանց զիմելու ասիպուած ներ:

Հ. Գ. Մշն.